

Tatiana Kanasz

The Maria Grzegorzewska University, Warsaw (Poland)

e-mail: tkanash@aps.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7389-5683>

Postrzeganie Polski i Polaków w białoruskim dyskursie internetowym w latach 2013–2019: jakościowa analiza wypowiedzi imigrantek

Perception of Poland and Poles in the Belarusian Internet Discourse in 2013–2019: A Qualitative Analysis of the Statements of Immigrants

Успрыманне Польшчы і палякаў у беларускім Інтэрнэт-дыскурсе у 2013–2019 гадах: якасны аналіз заяў жанчын-імігрантаў

Abstract

Recently, Poland has become an important emigration country for many Belarusians. Immigrants publicly comment on the host country and its inhabitants in various media, thus influencing ethnic stereotypes. Their voice may be important for other people considering emigration or for people who do not have direct contact with Poles, and who learn about their neighbours, among others, from media reports. The aim of the study was to establish the socio-cultural images of Poland and Poles from the perspective of Belarusian female immigrants. The researcher attempts to answer the following questions: how is Polish society presented in selected Belarusian online media in the statements of migrant women? What are the characteristics of Poles that may be similar to or different from Belarusians? What are the readers' reactions in the comments to the press articles? The study was carried out using the qualitative method, namely media discourse analysis. The corpus of materials, compiled as part of purposive sampling, includes 12 reports from journalistic interviews published in popular Belarusian online news and entertainment editions between 2013–2019. The analysed responses present the views of a group of young women with higher education, living in large cities, most of whom use the Pole's Card. The image of Poland is presented in relation to four dimensions: the cultural and ethnic dimension, the socio-economic dimension, the moral dimension and the efficiency dimension. Belarusian women have a positive image of the socio-economic living conditions in Poland, as well as social relations. Readers' comments are varied and indicate a more critical reading of positive images of Poland and Poles.

Keywords: immigrants, stereotype, image, Poland, Poles, Belarusians, qualitative research

Abstrakt

W ostatnim czasie Polska staje się ważnym krajem emigracji dla wielu Białorusinów. Imigranci publicznie wypowiadają się na temat kraju przyjmującego oraz jego mieszkańców w różnych mediach, wpływając tym samym na etnostereotypy. Ich głos może być ważny dla innych osób rozważających emigrację lub też dla osób, które nie mają bezpośrednich kontaktów z Polakami, a wiedzę na temat sąsiadów czerpią między innymi z przekazów medialnych. Celem badania było ustalenie społeczno-kulturowych wizerunków Polski i Polaków z perspektywy białoruskich emigrantek. Poszukiwano odpowiedzi na pytania: W jaki sposób przedstawiane jest społeczeństwo polskie w wybranych internetowych mediach białoruskich w wypowiedziach migrantek? Jakie są cechy Polaków podobne lub różniące się od Białorusinów? Jakie są reakcje czytelników zawarte w komentarzach do publikacji prasowych? Badanie zrealizowano metodą jakościową z zastosowaniem analizy dyskursu medialnego. Korpus materiałów, sporządzony w ramach celowego doboru próby, obejmuje 12 relacji pochodzących z dziennikarskich wywiadów opublikowanych w popularnych na Białorusi internetowych wydaniach informacyjnych oraz rozrywkowych w latach 2013–2019. Analizowane odpowiedzi przedstawiają poglądy grupy młodych kobiet z wyższym wykształceniem, mieszkających w dużych miastach, w większości korzystających z Karty Polaka. Obraz Polski przedstawiono w odniesieniu do czterech wymiarów: kulturowo-etnicznego, społeczno-ekonomicznego, wymiaru moralności oraz wymiaru sprawności. Białorusinki pozytywnie postrzegają społeczno-ekonomiczne warunki życia w Polsce, jak również relacje społeczne. Komentarze czytelników są zróżnicowane oraz wskazują na bardziej krytyczne odczytanie pozytywnych wizerunków Polski i Polaków.

Słowa kluczowe: imigrantki, stereotyp, obraz, Polska, Polacy, Białorusinki, badanie jakościowe

Анатацыя

Апошнім часам Польшча стала важнай эміграцыйнай краінай для многіх беларусаў. Імігранты публічна выказваюцца на тэму краіны, якая іх прымае, і яе жыхароў у розных сродках масавай інфармацыі, уплываючы такім чынам на этнастэрэатыпы. Іх выказванні могуць мець важнае значэнне для іншых асоб, якія разважаюць магчымасць эміграцыі, альбо для людзей, якія не маюць непасрэдных кантактаў з палякамі, а якія ведаюць пра іх з паведамленняў СМІ. Мэтай даследавання было ўсталяванне сацыякультурных вобразаў Польшчы і палякаў з пункту гледжання беларускіх імігрантаў. Даследчыца шукала адказ на наступныя пытанні: Як прадстаўлена польскае грамадства ў выбраных беларускіх Інтэрнэт-СМІ ў выказваннях жанчын-эмігрантак? Якія рысы палякаў падобныя да беларусаў, а якія адрозніваюцца? Як выглядаюць рэакцыі чытачоў у каментарыях да публікацый? Даследаванне праводзілася з выкарыстаннем якаснага метаду, а таксама аналізу дыскурсу ў СМІ. Корпус матэрыялаў, складзены ў выніку мэтанакіраванай выбаркі, уключае 12 наратываў, узятых з журналісцкіх інтэрв'ю, апублікаваных у папулярных у Беларусі інфармацыйных і забаўляльных інтэрнэт-выданнях у 2013–2019 гг. Прааналізаваныя выказванні адлюстроўваюць меркаванне групы маладых жанчын з вышэйшай адукацыяй, якія жывуць у буйных гарадах Польшчы, большасць з іх мае Карту паляка. Вобраз Польшчы прадстаўлены ў чатырох вымярэннях: культурна-этнічным, сацыяльна-эканамічным, вымярэнні маральнасці і вымярэнні эфектыўнасці. Беларускія жанчыны становяцца ўспрымаюць сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця

ў Польшчы, а таксама сацыяльныя адносіны ў польскім грамадстве. Каментарыі чытачоў характарызуюцца разнастайнасцю і сведчаць пра больш крытычны падыход да станоўчых вобразаў Польшчы і палякаў.

Ключавыя словы: імігранткі, стэрэатып, вобраз, Польшча, палякі, беларусы, якаснае даследаванне

Wstęp

Celem artykułu jest opis społeczno-kulturowego wizerunku Polski oraz białoruskiego stereotypu Polaka w duchu socjologii humanistycznej. Przedmiotem badania są funkcjonujące w przestrzeni internetowej wypowiedzi imigrantek przyjeżdżających do Polski z Białorusi.

Współcześni imigranci oraz imigrantki korzystają z mediów internetowych na wiele różnych sposobów. Z jednej strony poszukują praktycznych informacji na temat kraju emigracji, a z drugiej strony dzielą się własnymi doświadczeniami w mediach społecznościowych, udzielają wywiadów prasowych, także na portalach internetowych. Wypowiedzi imigrantów są dostępne w przestrzeni Internetu, tworząc swoiste wyobrażenia na temat życia w innym kraju.

Arjun Appadurai (2005) zwracał uwagę na oddziaływanie zglobalizowanych mediów na wyobrażane tożsamości. „W systemie nowej globalnej ekonomii kulturowej na znaczeniu zyskują obrazy i symbole, wytwarzane, przetwarzane i rozpowszechniane przez media globalne. Opierając się na nich, kształtują się współczesne stosunki międzyetniczne i międzynarodowe” (Idzior, 2014, s. 134). W kontekście postępującej mediatyzacji (por. Molęda-Zdziech, 2012), dotychczasowych badań na temat stereotypów narodowych i wizerunków etnicznych (por. Grzymała-Kazłowska, 2007) oraz nowych socjologicznych teorii migracji, składających się na „przewrót indywidualistyczny” (por. Andrejuk, Winiarska, 2020, s. 10) zasadnym staje się badanie zmediatyzowanych etnoobrazów opartych na jednostkowych doświadczeniach migracyjnych.

Przegląd literatury przedmiotu

Perspektywa teoretyczna

W naukach społecznych, w tym na gruncie socjologii, postrzeganie przedstawicieli różnych grup etnicznych jest konceptualizowane za pomocą takich kategorii, jak stereotypy, postawy etniczne, wizerunki etniczne lub obrazy. Jak pisze A. Grzymała-Kazłowska:

Stereotypy etniczne rozpatrywane z punktu widzenia orientacji poznawczej i podejścia indywidualistycznego odnoszą się do podzielanych przez jednostki przekonań i wyobrażeń men-

talnych. Tymczasem wizerunki etniczne stanowią nie tylko obrazy w głowach jednostek, ale i społeczno-kulturowe zjawisko manifestujące się w wytworach kulturowych” (Grzymała-Kazłowska, 1997, s. 14).

Pojęcie obrazu postrzegane jest jako bardziej dynamiczne, zawiera w sobie zarówno stereotypowe, jak i pozastereotypowe wyobrażenia na temat Innego (por. Grzymała-Kazłowska, 1997; Golemo, 2010; Nalewajko, 2012).

Wizerunki etniczne zawierają różne wymiary postrzegania Innego oraz powiązane z nimi pola semantyczne (por. Bokszański, 1994; Grzymała-Kazłowska, 1997). W socjologii używane jest również pojęcie wizerunków społeczno-kulturowych, konceptualizowanych jako wytwory praktyk dyskursywnych, które obejmują „systemy myślenia i mówienia, odznaczające się charakterystycznymi strukturami argumentacyjnymi i figurami retorycznymi, zawierające pewne centralne modele stereotypowe i odwołujące się do określonych toposów, czyli zbiorów powtarzających się tematów lub obrazów będących elementarnymi jednostkami tematyczno-stylistycznymi” (Grzymała-Kazłowska, 1997, s. 17).

Postulowane w niniejszym artykule podejście wywodzi się między innymi z koncepcji wizerunków społeczno-kulturowych jako praktyk dyskursywnych autorstwa Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej. Ponadto uwzględnia się problematykę stereotypów oraz obrazów wyłaniających się z dyskursu medialnego. Nowe media, bazujące na zindywidualizowanych formach komunikacji, umożliwiają tworzenie prezentacji siebie i innych. Kolejną inspirację stanowi koncepcja Arjuna Appadurai, w której wykorzystana jest metafora krajobrazu (2005). Autor skupia się na złożoności oraz zależności różnych obrazów kształtujących wyobrażenia o współczesnym świecie. Wyodrębnia etnoobrazy, medioobrazy, technooobrazy, ideooobrazy oraz finansooobrazy. Etnokrajobrazy są dynamiczne, tworzą je różne podmioty, jak na przykład imigranci, uchodźcy, ale także turyści.

Stereotypowe przedstawienia Polaków w opiniach Białorusinów i Białorusinek

Problematyka stereotypów Polaków oczami Białorusinów była poruszana przez różnych badaczy w Polsce i na Białorusi. Ryszard Radzik (1994) przyglądał się polsko-białoruskim stereotypom w XIX w. Zwracał uwagę na klasowy charakter postrzegania Polaki i Polaków, stosunek białoruskich chłopów do polskich panów, białoruskiej inteligencji do Polaków, poszukiwał specyfiki oraz odmienności białoruskiego narodu. W odniesieniu do nowszej historii zwraca uwagę na różnice pokoleniowe w kształtowaniu etnostereotypów, na wpływ radzieckiej historii i kultury (Radzik, 2012). Badacz społeczeństwa białoruskiego wskazuje na takie wymiary, wyznaczające stosunek Białorusinów do Polaków, jak wyznaczenie, strukturę społeczną oraz dwudziestowieczną sowieckość (Radzik, 2019, s. 130). W XX wieku od lat 70. obserwuje dezaktualizowanie klasowego obrazu „Polaka pana”. Ponadto zwraca uwagę na stopniowe oddalenie dwóch społeczeństw od siebie ze względu na różne przynależności do odmiennych kręgów kulturowych (Radzik, 2019).

Etnostereotypy Białorusinów (z Mińska oraz Grodna) dotyczące Polaków to temat, który pojawia się w białoruskim badaniu opinii środowiska akademickiego wobec swojej i innych grup narodowościowych autorstwa Tatiany Wołyniec (2009). W jej badaniu ankietowym zawierającym pytania zamknięte wzięło udział 192 studentów i wykładowców Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu oraz Grodzieńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Janki Kupały, w tym 96 studentów filologii II-IV roku w wieku 18-20 lat oraz 96 wykładowców w wieku 35-60 lat. Wszyscy respondenci byli Białorusinami. Spośród 40 charakterystyk ankietowani mieli wybrać dziesięć najbardziej typowych cech dla wskazanej grupy narodowościowej (oceniano Rosjan, Białorusinów, Polaków, Ukraińców, Litwinów, a także Niemców oraz Chińczyków). W grupie cech osobowościowych przypisywanych Polakom przez studentów i wykładowców dominują określenia „pracowity” (40%/22%)[□], „przebiegły” (58%/62%), „dumny” (48%/62%), „niezależny” (32%/42%), „zrównoważony” (40%/18%), „skryty” (60%/62%), „ostrożny” (48%/45%), „podejrzliwy” (47%/29%), „skąpy” (40%/41%) (Wołyniec, 2009, s. 19). Młodzi Białorusini z badanej grupy częściej myślą o Polakach jako osobach pracowitych, zrównoważonych, a jednocześnie ostrożnych i podejrzliwych. Z kolei średnie i starsze pokolenia, reprezentowane przez wykładowców częściej niż młodszy badani wskazywały na Polaków jako w ich opiniach ludziach przebiegłych, dumnych, niezależnych, skrytych i skąpych. Autostereotypowy obraz Białorusinów zawiera określenia: „spokojni” (50%/78%), „pracowici” (68%/74%), „szczodrzy” (48%/44%), „uczynni/wrażliwi” (68%/56%), „życzliwi” (50%/52%), „ufni” (50%/50%), „cierpliwi” (82%/87%), „dobroduszni/poczciwi” (52%/52%), „bierni” (18%/40%), „ustępliwi/ulegli” (40%/64%), „dobrzy” (52%/63%), „zrównoważeni” (40%/56%), „życzliwi” (48%/46%). Do podobnych cech osobowościowych przypisywanych zarówno Polakom, jak i własnej grupie narodowościowej należą określenia „pracowity” oraz „zrównoważony”.

Temat postrzeżenia Polski przez Białorusinów porusza książka pod redakcją Bogdana Wagnera (2011). Zawartość publikacji o charakterze publicystycznym przedstawiono w języku białoruskim oraz polskim (w tłumaczeniu) w postaci listów Białorusinów i Białorusinek na temat sąsiedniego kraju. „Jak patrzą na Polaków Białorusini? (...) Z podziwem i w wielu sprawach z zazdrością, co dotyczy kwestii materialnych, lecz także – a wydaje się, że nawet bardziej – duchowych” (Żurek, 2011, s. 18). Zazdroszczą Polakom ich religijności, szczególniego związku z Bogiem, uroczych kobiet, czystych ulic, poczucia własnej wartości, uprzejmości.

Dyskurs imigrancki

Odrębny od przedstawionych stereotypów Białorusinów mieszkających na Białorusi jest dyskurs imigrancki, pozwalający konfrontować istniejące stereotypy dotyczące Polski i Polaków w bezpośrednim doświadczeniu. W latach 2012-2013 Krzysztof Jurek (2016) przeprowadził 33 wywiady z imigrantami narodowości białoruskiej,

w tym z 19 kobietami oraz 14 mężczyznami. Średni wiek osób badanych wynosił 36 lat, a średni czas pobytu w Polsce osiągał osiem lat. Były to osoby o zróżnicowanym poziomie wykształcenia: podstawowym (5), średnim (23) oraz wyższym (5). W wielu analizowanych obszarach Polska postrzegana była w głównej mierze pozytywnie. W wymiarze ekonomicznym dostrzegano szybszy rozwój gospodarczy, większy dobrobyt. W sferze polityki doceniano wstąpienie Polski do Unii Europejskiej oraz do strefy Schengen. W obszarze kulturowo-historycznym osoby badane wskazywały na Polskę jako łącznik pomiędzy Wschodem a Zachodem, bohaterską przeszłość Polski, jej bogatą kulturę materialną i niematerialną. Z kolei w wymiarze ideologicznym Polska była postrzegana jako symbol wolności i niepodległości (Jurek, 2016, s. 118). Rozmówcy z Białorusi „zwracali uwagę, że starsze pokolenie (na przykład rodzice badanych) kojarzyło Polskę z krajem uboższym od Białorusi. Polska gospodarka była przedstawiana w mediach negatywnie: generowała bezrobocie, różnice klasowe, spadek poziomu życia” (Jurek, 2016).

Obraz Polski i Polaków wśród imigrantów okazał się zróżnicowany. „Imigranci cenią Polaków za patriotyzm, poświęcenie, ambicję, rodzinność, ale jednocześnie dostrzegają ich wady: egocentryzm, narzekanie, skąpstwo, zarozumiałość” (Jurek, 2016, s. 124). Spośród pozytywnych cech w postrzeganiu Polaków imigranci białoruscy wymienili: gościnność (17 osób), życzliwość (13), otwartość (11), przedsiębiorczość (8), religijność (7), patriotyzm (8), zamożność (8), wykształcenie (7), tolerancyjność (5), autentyczność w zachowaniu (4), indywidualizm (3). Do negatywnych cech portretu należą: lekkomyślność (13), chciwość (10), pogarda dla innych (10), wyzysk (9), nietolerancja (6), przekupność (6), poczucie wyższości (5), interesowność (3), „fałszywa” religijność (1), indywidualizm (2). Indywidualizm był wymieniany przez jednych badanych jako cecha pozytywna, a przez innych jako negatywna. Indywidualizacja życia w Polsce rozumiana była przez imigrantów jako „branie odpowiedzialności za swoje jednostkowe decyzje” (Jurek, 2016, s. 121). Jurek przytacza wypowiedź imigrantki z Białorusi: „Polska jest bardziej postępowa, na przykład to jest normalne, że kobieta pracuje, zarabia, a nie przy garach stoi, to pokazuje też jak daleko nam do takich, powiedziałabym standardów, normalności.” (Jurek, 2016). Białorusini w Polsce postrzegają Polaków jako przedsiębiorczych (Jurek, 2014). Imigranci z Białorusi dostrzegają mniejszą spontaniczność Polaków. Spośród innych stereotypów funkcjonujących w opiniach imigrantów z Białorusi Jurek wymienia stereotyp „pana Polaka”, Polaka-handlarza oraz mit pięknej Polki. Dlaczego we współczesnych wizerunkach Białorusinów i Białorusinek dominuje pozytywny obraz Polski? Na podstawie literatury przedmiotu wymienia się kilka powodów (Jurek, 2016, s. 123). Wyjaśnienia obejmują między innymi zasadniczy brak wydarzeń historycznych, które determinowałyby antagonizmy pomiędzy Polakami i Białorusinami w analizowanym okresie czasu, a podziały historyczne miały charakter raczej klasowy niż narodowy. Ponadto autor wspomina o pozytywnym stosunku Polaków do Białorusinów (postrzeganiu ich jako bliskiego sąsiada), co ułatwia ostatnim integrację z polskim społeczeństwem w sytuacji migracji.

Warto podkreślić inną istotną kwestię w postrzeganiu Polski oczami Białorusinów i Białorusinek, na którą zwraca uwagę Anna Dolińska (2014). W oparciu o 13 wywiadów indywidualnych autorka podjęła rozważania na temat praktykowania białoruskości w strategiach rodzicielskich migrantów i migrantek. Z rozmów z matkami i ich dziećmi wynika, że „w Polsce jest większa podmiotowość jednostki, niezależna od płci i społecznie bądź kulturowo przypisanych im ról, większy szacunek” (Dolińska, 2014, s. 215).

Imigrancki wizerunek Polski i Polaków jest nieco odmienny od stereotypów Białorusinów oraz Białorusinek mieszkających na Białorusi. Główne różnice dotyczą większego wachlarza zauważanych cech w obrazie Polski oraz Polaków. Imigranci dostrzegają polską gościnność oraz życzliwość. Podkreślają podmiotowość, przedsiębiorczość Polaków, ich patriotyzm. Do niekorzystnych cech etnostereotypu dodają między innymi poczucie wyższości, pogardy dla innych, wyzysk oraz nietolerancję. Spośród cech ambiwalentnych wymieniają religijność oraz indywidualizm.

Metodologia badań własnych

Kontekst migracyjny oraz medialny

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego (2020), imigracja na pobyt stały z Białorusi do Polski zmieniała się na przestrzeni lat. W 2000 r. odnotowano 77 białoruskich imigrantów z pobytem stałym, w 2005 r. liczba ta wzrosła i wynosiła 364 osoby, dalej obserwowany był spadek imigrantów w tej grupie w 2010 roku do 173 osób, a następnie nastąpił ponowny wzrost w 2014 r. do 233 osób. Najwięcej imigrantów zostało w Polsce na pobyt stały w 2019 roku, ta liczba dotyczyła 745 osób (Główny Urząd Statystyczny, 2020, s. 115). Imigranci z Białorusi przyjeżdżają do większych miast Polski, a w strukturze płci przeważają nieznacznie kobiety (Główny Urząd Statystyczny, 2020, s. 122-123). W 2019 r. w Polsce mieszkało na stałe 337 imigrantek Białorusinek. Ogólna liczba obywateli Białorusi posiadających ważne dokumentu pobytu w Polsce w 2019 roku wyniosła 25567 osób (Główny Urząd Statystyczny, 2020, s. 132). W latach 2008–2019 obywatelom Białorusi wydano 143955 Kart Polaka (Główny Urząd Statystyczny, 2020, s. 196).

Jak podają autorzy raportu na temat dostępu do rynku pracy imigrantów (Pawlak, Lashchuk, 2020, s. 6), można wyłonić trzy główne powody, które czynią Polskę atrakcyjnym miejscem migracji od początku lat 90. Po pierwsze, istotną rolę odgrywał wzrost gospodarczy oraz tworzenie nowych miejsc pracy. Po drugie, ważnym powodem była struktura demograficzna w Polsce, która ma tendencję do spadku liczby osób w wieku produkcyjnym. Trzeci powód był związany z emigracją Polaków do innych krajów. W przypadku Białorusinów należy dodać jeszcze kilka powodów. Dla osób mających korzenie polskie posiadanie Karty Polaka znacząco ułatwiło przyjazd do Polski oraz podjęcie nauki czy pracy. 1 sytuacji pogorszenia stanu gospodarki w oj-

czystym kraju, jak również na skutek kryzysu politycznego część osób podjęła lub rozważa decyzje migracyjne.

Migracyjne medioobrazy dotyczące Polski i Polaków wyłaniają się z różnych wypowiedzi oraz narracji publikowanych w tradycyjnych i nowych mediach zarówno w kraju ojczystym, jak i przyjmującym imigranta. Wpisują się one w szersze konteksty zmian historycznych, społecznych, kulturowych, politycznych i ekonomicznych. Publikowane wypowiedzi są czytane oraz komentowane, pozostawiają czytelnika z pewnym wyobrażeniem na temat przedstawicieli innej kultury oraz doświadczeń migracyjnych. Opublikowane oraz powszechnie dostępne w Internecie wypowiedzi imigranckie stają się swoistymi „dokumentami-w-działaniu” (por. Rapley, 2010). „Nasze interakcje z dokumentami nigdy nie są neutralne i nigdy nie mamy z nimi do czynienia w kategoriach abstrakcyjnych. Zawsze zajmujemy się nimi w jakimś konkretnym, lokalnym kontekście, a to znaczy, że zawsze odczytujemy je lub posługujemy się nimi w pewien określony sposób” (Rapley, 2010, s. 158). Różny jest odbiór medialnych etnoobrazów, ponieważ media kreują zróżnicowane publiczności. Dla części odbiorców takie wypowiedzi mogą być cenne w kontekście własnych potencjalnych decyzji dotyczących migracji. Dla większości jednak opublikowane narracje pełnią funkcję informacyjną. Migracyjne medioobrazy powstają w obrębie różnych gatunków dziennikarskich. Wywiady z migrantami publikowane są na łamach gazet i czasopism (także w wydaniu internetowym) o charakterze społeczno-politycznym oraz w wydaniach typu *life style*. W drugim przypadku wyłaniające się obrazy osób z doświadczeniem migracyjnym dodatkowo pełnią funkcję rozrywkową, a nie tylko informacyjną. Dla autorów publikowanych wypowiedzi istotna staje się funkcja reprezentacyjna.

Metoda badawcza

Biorąc pod uwagę zarysowany powyżej kontekst, należy wyająć jaki był charakter materiałów empirycznych wykorzystanych w badaniu autorskim. Celem badawczym realizowanego w latach 2017–2019 projektu była eksploracja oraz interpretacja wizerunków Polski oraz Polaków w wypowiedziach imigrantek z dawnych krajów radzieckich, głównie Ukrainy, Białorusi oraz Rosji (Kanasz, 2020). W ramach projektu badawczego ponad rok czasu obserwowano imigranckie media społecznościowe. Dodatkowo jakościowej analizie tematycznej poddano zebrane wypowiedzi imigrantek opublikowane w prasie internetowej oraz na blogach w latach 2013–2019, czyli w sytuacji przed pandemią oraz przed białoruskim kryzysem politycznym z 2020 roku, który spowodował wzrost liczby Białorusinów emigrantów (Kanasz, 2020). W tym artykule zostanie wykorzystana część danych wspomnianego projektu, związana z opiniami imigrantek z Białorusi.

Wykorzystana metoda badawcza obejmuje jakościową analizę tekstów. Zastosowanie metody jakościowej w socjologii oznacza, że wyjaśnienie zjawisk społecznych następuje w procesie analizy doświadczeń jednostek i grup, analizy interakcji i aktów komunikacji w czasie ich trwania albo analizy dokumentów rozumianych szeroko

jako teksty, obrazy, filmy (por. Rapley, 2010, s. 11). „W badaniach jakościowych dużą wagę przykładają się do kontekstu i konkretnych przypadków jako czynników tłumaczących badane zagadnienie. Mnóstwo badań jakościowych to studia przypadków lub ich kompilacje i często konkretne przypadki (ich historia i złożoność) stanowią ważny kontekst umożliwiający zrozumienie badanego obszaru” (Rapley, 2010, s. 12). Jednym z powszechnych i dostępnych źródeł dokumentów są artykuły gazet i czasopism. Wykorzystuje je się w wielu akademickich projektach badawczych (Rapley, 2010, s. 37). „Badając takie materiały, możemy sporo dowiedzieć się na temat kierunków i trajektorii kultury oraz praktyk instytucjonalnych” (Rapley, 2010, s. 38–39). Poza tym, ze względu na rozwój różnych form komunikowania się, użyteczne są materiały dostępne w Internecie (Rapley, 2010, s. 43–44). Analiza tekstu jako dokumentu wpisuje się w tradycję badań nad dyskursem. Badacze dyskursu ogniskują uwagę na tym, „jak za pomocą takiego lub innego opisu wytwarzane są konkretne tożsamości, praktyki, wiedza i znaczenia” (Rapley, 2010, s.227).

Charakterystyka materiału empirycznego

Podstawą analizy były wypowiedzi białoruskich kobiet imigrantek zawartych w 12 relacjach internetowych opublikowanych w białoruskich krajowych oraz regionalnych internetowych wydaniach informacyjnych lub lifestylowych. Jest to niewielka grupa osób, którą nie można nazwać reprezentatywną w stosunku do całej rozproszonej populacji mieszkających w Polsce imigrantek z Białorusi. Jednak w kontekście paradygmatu jakościowego, uwzględniającym rolę nowych mediów w tworzeniu etnoobrazów oraz wyobraźni na temat Innego, zasadnym jest skupienie uwagi na zawartości funkcjonujących w internetowej przestrzeni publicznej tych kilkunastu relacji imigranckich, traktowanych jako studium przypadków. W odróżnieniu od badań ilościowych jakościowe studium przypadku pozwala na zrozumienie doświadczeń migracyjnych konkretnej grupy osób.

Analizowane publikacje z wypowiedziami imigrantek są czytane oraz komentowane. Ogólna liczba komentarzy do wywiadów z emigrantkami mieszkającymi w Polsce opublikowanych w latach 2013–2019 na białoruskim portalu informacyjnym TUT.BY wynosi 798. Należy przypuszczać, że teksty przeczytała znacznie większa liczba osób. Według danych badań mediów gemiusAudience, w maju 2019 roku publiczność portalu TUT.BY wynosiła 3,36 milionów użytkowników na Białorusi (TUT.BY *ustanovil*, 07.06.2019). Jedynie najbardziej aktywna część czytelników, zgadzająca się lub nie z treścią wywiadów, zostawiała komentarz. Drugi przykład poczytności relacji imigranckich stanowi wywiad Alisy Petrowej z 2016 roku. Według statystyk portalu czasopisma lifestylowego KYKY, tekst przeczytało 54051 osób (stan na 10.04.2021, g. 14.48). W końcowej części dyskusyjnej artykułu zostaną przedstawione typowe komentarze czytelników analizowanych tekstów.

Przy tworzeniu korpusu tekstów dla ułatwienia analizy zgromadzonego materiału opracowano tabelę. Znajduje się ona na końcu artykułu i przedstawia podstawowe

cechy bohaterki wywiadów dziennikarskich, czyli wiek, miejsce zamieszkania, status społeczny, posiadanie dzieci, liczbę lat imigracji, rok publikacji. Kluczowym było odnalezienie odpowiedzi na pytanie: jak imigrantki w analizowanych tekstach postrzegają Polskę i Polaków w porównaniu z Białorusią oraz Białorusinami? Warto podkreślić, że autorki reprezentują subiektywne opinie wynikające z ich własnych doświadczeń. Większość historii dotyczy kobiet, którym podoba się mieszkanie w Polsce. Jeden wywiad internetowy przedstawia historię migracji powrotnej po kilkunastoletnim pobycie w Polsce. Ze względu na zawarte w nim obrazy Polski i Polaków w kontekście migracji wywiad został uwzględniony w doborze próby.

Dobór próby miał charakter celowy, powstał w oparciu o słowa kluczowe (imigrantki z Białorusi w Polsce, Białorusinki w Polsce) wpisywane do internetowej wyszukiwarki Google w języku białoruskim oraz rosyjskim. Inspiracją do analizy wypowiedzi internetowych posłużyły regularnie ukazujące się opowieści Białorusinów i Białorusinek mieszkających w różnych krajach na popularnym białoruskim portalu *tut.by*. Początkowo skupiono się na czterech wywiadach dziennikarskich z cyklu „Nasi zagranicą”. Jest to projekt, który przedstawia historie białoruskich emigrantów w różnych krajach świata, także w Polsce. Realizowany on jest w postaci wywiadu dziennikarskiego z elementami fotoreportażu. Emigranci dzielą się swoją historią życia, opowiadają o doświadczeniach migracyjnych oraz dokumentują je licznymi zdjęciami z własnego archiwum.

W kolejnym etapie budowania korpusu tekstów uzupełniono materiał badawczy o dodatkowe wywiady oraz relacje internetowe, w których białoruskie imigrantki opowiadają o Polsce. Najstarszy wywiad opublikowano w 2013 roku, najnowszy – w 2019. Uzyskane relacje są specyficzne. Bohaterki wywiadów przedstawiają Polskę z perspektywy wielkomiejskiej osób wykształconych, aktywnych zawodowo. W wielu analizowanych przypadkach brakuje informacji o wieku Białorusinek, z wywiadów można wnioskować, że są to osoby młode, w wieku 20–32 lat. Większość z nich przyjechała do Polski na podstawie Karty Polaka, znacznie ułatwiającej cudzoziemcom życie w Polsce. Białorusinki zamieszkały w dużych polskich miastach: w Warszawie, Krakowie, Gdyni, Wrocławiu, Lublinie, Białymstoku, Poznaniu. Staż migracji bohaterki analizowanych reportaży wynosi od pół roku do 13 lat. Internetowe wywiady zostały opublikowane na popularnych ogólnokrajowych portalach lub w lokalnych gazetach internetowych.

Na podstawie przeglądu literatury naukowej oraz wielokrotnego czytania zebranych wypowiedzi wyłoniono kilka powtarzających się kategorii analitycznych: postrzeganie Polski (cechy pozytywne, neutralne oraz negatywne), postrzeganie Polaków (cechy pozytywne, neutralne oraz negatywne). Zdarzało się, że niektóre charakterystyki obrazu Polski i Polaków były postrzegane jako ambiwalentne. W analizie społeczno-kulturowych wizerunków wykorzystano występujące w literaturze przedmiotu cztery kluczowe wymiary postrzegania innych narodów (por. Grzymała-Kazłowska, 2007, s. 24). Obejmują one wymiar kulturowo-etniczny (bliskość lub odmienność kulturową), społeczno-ekonomiczny, wymiar moralności (ukazujący relacje międzyludzkie) oraz wymiar sprawności (odnosi się do skuteczności działań, osiągnięcia celów).

Postrzeżenie Polski

Wymiar społeczno-ekonomiczny

Jeden z istotnych wymiarów postrzeżenia Polski jest związany z sytuacją gospodarczą kraju przyjmującego oraz z funkcjonowaniem różnych instytucji. W wymiarze ekonomicznym pozytywnie postrzegano warunki życia, atrakcyjne warunki pracy w korporacjach, ułatwienia w otwarciu własnej firmy, stabilność, przystępne ceny. Ilustracją takiego wyobrażenia wynikającego z bezpośrednich doświadczeń posłużą kilka wypowiedzi Białorusinek. Weronika, od pół roku mieszkająca we Wrocławiu, postrzega Polskę jako kraj, gdzie żyje się spokojnie oraz stabilnie (Lady.tut.by [b], 10.01.2018). Anna mieszkająca w Poznaniu zauważa, że Polacy nie muszą monitorować kursów walut tak, jak to czynią Białorusini (Petrova, 22.03.2016). Bardziej syntetycznie przedstawia warunki życia w Polsce Olga, powrotna emigrantka, 13 lat w Polsce:

Jeśli porównywać poziom życia, oczywiście należy przyznać, że Białorusini żyją biedniej niż Polacy. W Polsce uważa się za normę odpoczywać za granicą dwa razy w roku. Niestety u nas większość osób odpoczywa albo w domu, albo na działce. (...) W Polsce ludzie spokojnie biorą kredyt na mieszkanie, są pewni, że będą mogli go spłacić. Na Białorusi raty kredytowe są takie, że średnie statystyczną rodzinę nie stać na zakup mieszkania. (...) Jeszcze zawsze mnie zaskakiwało, że w porównaniu z Polską zarobki na Białorusi są niższe, a ceny ubrań oraz produktów są wyższe (Gurštin, 08.12.2019).

Polska postrzegana jest jako kraj o lepszej infrastrukturze oraz większych możliwościach rozwoju dla różnych grup społecznych. Na przykład Lidia, mieszkająca powyżej dwóch lat w Białymstoku zauważa, że w Polsce jest dużo udogodnień dla osób z niepełnosprawnościami (Belnovosti.by. Zarplata, 04.12.2019). Ponadto łatwiej tu otworzyć czy zamknąć własną działalność gospodarczą.

Chciałabym również zauważyć, że stworzono tutaj wiele warunków dla socjalizacji osób z niepełnosprawnościami: każdy autobus, centrum handlowe, restauracja ma wszystkie niezbędne urządzenia dla osób niepełnosprawnych. Tu nawet nie ma takiego określenia, jak brak rampy (Belnovosti.by. Zarplata, 04.12.2019).

Pozytywnie postrzegane są prawa kobiet w Polsce w kontekście problemu przemocy domowej. Alesia zauważa, że w Polsce jest więcej organizacji zajmujących się prawami kobiet, więcej możliwości udowodnić przestępstwo przemocy domowej, lepsza organizacja pomocy ofiarom (Karpicka, 18.09.2017).

Kobiety w Polsce łatwo zmieniają pracę, jeśli im coś nie odpowiada oraz często pozywają swoich pracodawców. U nas będą cierpieć do ostatniego, dlatego że nie mają pewności,

że znajdują coś innego w warunkach kryzysu gospodarczego, z powodu swojego wieku i tak dalej (Karpicka, 18.09.2017).

Prawnie sytuacja z przemocą domową w Polsce jest lepsza niż na Białorusi. Nie tylko ofiara może zgłosić się na policję, ale na przykład sąsiedzi, którzy byli świadkami agresji. Pracownicy organów ścigania muszą zareagować. Zakładają dla rodziny tzw. „niebieską kartę”, monitorują sytuację. Jeżeli fakt przemocy się potwierdza, agresor ponosi odpowiedzialność. Na Białorusi dopóki kobieta osobiście nie zgłosi sprawę przeciwko mężowi, on może przez lata ją bić oraz kpić z niej” (Gurštin, 08.12.2019).

Polska edukacja w analizowanych wypowiedziach jest postrzegana pozytywnie. Oceny przychylne dotyczą różnych instytucji edukacyjnych: przedszkoli, szkół, uczelni. Pozytywnie postrzegany jest życzliwy stosunek wychowawców i nauczycieli do dzieci i młodzieży, indywidualna inicjatywa uczniów, poczucie wolności. Weronika mieszkająca od pół roku we Wrocławiu zauważa:

W naszej klasie oprócz dzieci polskich jest dwoje dzieci z Ukrainy, jedna dziewczynka z Rosji oraz mój Antoszek z Białorusi. Stosunek nauczycieli wobec wszystkich jest jednakowy, często więcej uwagi skupia się na „naszych”. Odczuwa się pewien rodzaj współczucia, empatii (Lady.tut.by [b], 10.01.2018).

Marta mieszkająca w Krakowie w swojej wyższej edukacji w Polsce docenia możliwości kontaktów międzynarodowych (w ramach wymiany studenckiej wyjeżdżała do Francji, staż odbywała w firmie międzynarodowej, w której nadal pracuje już na wyższym stanowisku) (Tišenko, 15.03.2017). Widzi w Polsce możliwości rozwoju osobistego, kończy studia podyplomowe w dziedzinie public relations, uczęszcza na kursy języka francuskiego (Tišenko, 15.03.2017).

Znacznie rzadziej imigrantki wymieniały cechy negatywne swojego pobytu w Polsce. Te, które się pojawiały, obejmują biurokrację, kontakt z Urzędem ds. Cudzoziemców, kolejki w polskiej służbie zdrowia oraz trudny dostęp do lekarzy specjalistów, problemy ekologii (smogu), zamknięte sklepy w święta. Przyczynę kilka wypowiedzi imigrantek.

Jelena z Gdyni uzyskanie karty czasowego pobytu określa jako „straszny sen” (Pesenko Alesja [b], 28.02.2019). Pierwszy kontakt z urzędem w sprawie legalizacji pobytu był bardzo przykry – skończył się rzuceniem przez urzędniczkę dokumentu z konstatacją, że nic się nie uda zrobić.

Istotnym problemem w Polsce w analizowanych wypowiedziach jest państwowa służba zdrowia. Olga, powrotna emigrantka opowiada:

Największy minus polskiej medycyny – kolejki do specjalistów. Jeśli chcesz na podstawie ubezpieczenia trafić do chirurga, ginekologa, okulisty i tak dalej, trzeba czekać trzy-cztery miesiące. Jeśli jesteś gotów pójść do specjalisty odpłatnie, tydzień-dwa trzeba poczekać. Wy-

daje mi się, że na Białorusi kolejki są mniejsze. Odpłatnie można się zapisać do specjalisty dziś na jutro, tyle by mieć pieniądze (Gurštin, 08.12.2019).

Olga wymienia również pozytywną stronę polskiej medycyny, polegającej na braku przywiązania pacjenta do konkretnej przychodni. „W Polsce możesz sam wybrać lekarza internistę w dowolnej przychodni. Najważniejsze, żeby było ubezpieczenie” (Gurštin, 08.12.2019).

W wymiarze społeczno-ekonomicznym imigrantki dostrzegały nie tylko wyższe zarobki oraz w większości sprawnie działające instytucje. Doceniano programy wsparcia dla rodzin z dziećmi (w tym program 500 plus). Polska została przedstawiona jako „kraj do życia” (Lady.tut.by [b], 10.01.2018).

Wymiar kulturowo-etniczny

Wymiar kulturowo-etniczny dotyczy problematyki stereotypów, poczucia swojskości lub obcości. W 2013 roku dziennikarka Olga Kaszinskaja pytała swoją rozmówczynię, czy ona się zgadza ze stereotypowym stwierdzeniem, że „na ogół Polacy i Białorusini są do siebie bardzo podobni” (Kakšinskaâ, 22.06.2013). Rozmówczyni odpowiedziała, że siedem lat mieszka w stolicy Polski, więc nie zna perspektywy osób z mniejszych miast, trudno jej zatem uogólniać. Spośród typowych cech Polaków imigrantka Irina wymienia przywiązanie do tradycji (Boże Narodzenie jako czas spędzany z rodziną), politykowanie (gotowość wyrażania własnego zdania na temat polityki oraz partii politycznych), poczucie humoru (łącznie z sarkazmem oraz autoironią) oraz pamiętliwość (na przykład rozpamiętywanie katastrofy w Smoleńsku) (Kakšinskaâ, 22.06.2013). Na ogół jednak zauważa podobieństwo Polaków i Białorusinów:

Białorusini i Polacy są Słowianami, sąsiadami, których losy są historycznie powiązane. Na ziemi białoruskiej mieszka wielu obywateli z polskimi korzeniami oraz naodwrot. Sądzę zatem, że nie różnimy się tak bardzo (Kakšinskaâ, 22.06.2013).

Marta od dziewięciu lat mieszkająca w Polsce zwraca uwagę na narzekanie Polaków (Tišenko, 15.03.2017). „Jestem pewna, że gdyby istniały światowe zawody narzekania, Polacy zajęliby pierwsze miejsca. (...) Jeszcze nie spotkałam żadnej pozytywnej sytuacji, w której Polak nie dostrzegłby negatywnego aspektu” (Tišenko, 15.03.2017). Uważa, że Polacy lubią narzekać bardziej niż Białorusini. Z kolei Anna zauważa, że Polacy lubią wyrażać swoje niezadowolenie w polityce. „Wszyscy Polacy znają się na polityce oraz gwałtownie wyrażają swoje poglądy – najczęściej niezadowolenie” (Petrova, 22.03.2016). W charakterze Polaków Jelena dostrzega kombinatorstwo oraz skrytość.

Polaków nazywają wielkimi kombinatorami, i z taką opinią trudno się nie zgodzić, jeśli mówimy o pomysłach biznesowych lub biznesowym partnerstwie. Według mnie Białorusini są o wiele bardziej otwarci, uczciwi oraz prawdziwi, dlatego możemy przegrać. Tu każda

informacja może być wykorzystana przeciwko Wam. Dlatego najpierw trzeba sto razy przemyśleć, a potem mówić. Polacy swobodnie mogą rozmawiać z Wami na różne tematy, nie wglębiając się w szczegóły swojego życia prywatnego. Dopiero po kilku latach bliskiej znajomości możecie dołączyć do kręgu zaufanych osób, którym można powierzyć «tajemnice» życia prywatnego (Pesenko Alesâ [b], 28.02.2019).

Polacy postrzegani są jako oszczędni, nawet jeśli stać ich na droższe produkty. Tak o tym wypowiada się Anna, która od półtora roku mieszka w Poznaniu (Petrova, 22.03.2016):

Mówiąc o Polakach, chciałabym sformułować to inaczej: bogaty nie jest ten, kto zarabia, a ten, kto nie wydaje. Polacy są bardzo oszczędni. Jeśli Białorusini zmuszeni na czymś zaoszczędzić czują się przygnębieni, to tu możliwość zaoszczędzenia złotówki prowadzi do euforii. Mnie z moją szeroką słowiańską duszą na początku było bardzo ciężko. Teraz i ja się cieszę, kiedy uda mi się kupić coś taniej.

Białoruskie imigrantki z analizowanych wywiadów dziennikarskich, które przyjechały do Polski na podstawie Karty Polaka odczuwają różnice w mentalności polskiej i białoruskiej. Czują się w Polsce akceptowane.

Postrzeganie Polaków oraz Polek

Wymiar moralności

Wymiar moralności obejmuje opinie na temat jakości relacji społecznych. Imigrantki zwracają uwagę na życzliwość Polaków, szacunek wobec rozwoju osobistego oraz życia prywatnego młodych ludzi. Ksenija, od dwóch lat w Polsce, przedstawia tę kwestię następująco:

Podoba mi się, że ludzie są tu bardziej uprzejmi, zrelaksowani i uśmiechają się znacznie częściej niż na Białorusi (choć nie jest to wina Białorusinów, nie jesteśmy tacy, życie takie jest). Podoba mi się zafiksowanie na sporcie, nawet sama zaczęłam chodzić na zajęcia sportowe oraz pływać. Poza rzadkimi wyjątkami podoba mi się poziom obsługi. (...) Podoba mi się szacunek wobec mojego życia osobistego (...). I nikt tu nie czeka, że w wieku 22 lat zrobisz karierę oraz będziesz miała męża oraz trójkę dzieci. Moi krewni chwytają się za głowę, kiedy im mówię, że bliżej trzydziestki pójdę na studia magisterskie, a w planach mam podciągnąć niemiecki oraz udoskonalić francuski, być może również włoski. A może i do Afryki skoczę? (015.by. Istoriâ, 29.04.2019).

Marta z Krakowa, która dziewięć lat mieszka w Polsce podkreśla przyjazny stosunek wobec klientów w restauracjach, muzeach, teatrach (Tišenko, 15.03.2017).

Polaków opisuje jako przyjacielskich oraz sympatycznych, uprzejmych, dla których osobisty komfort ceni się wyżej od piękna na pokaz. Zwraca uwagę na uprzejmość mężczyzn wobec kobiet (także nieznajomych), którzy otwierają przed nimi drzwi, przepuszczają. Zauważa na ulicach uśmiechnięte osoby. Podobnie o życzliwości Polaków wypowiada się Weronika z Wrocławia (Lady.tut.by [b], 10.01.2018). Wymienia uprzejmy stosunek do kobiet. Na przykład w komunikacji miejskiej pomaga się paniom z wózkiem dziecięcym, ludzie się przesuwają, żeby zrobić miejsce na wózek.

Pozytywnie opisywany jest także stosunek do dzieci w przedszkolu. Weronika (32 lata, dwójka dzieci, pół roku we Wrocławiu) chwali adaptację swoich dzieci w polskiej szkole, sposób organizacji zajęć i odpoczynku, pozytywny stosunek do dzieci ze strony nauczycieli, dodatkowe zajęcia z języka polskiego ułatwiające adaptację (Lady.tut.by [b], 10.01.2018). Taka opinia nie jest odosobniona. Jelena z Gdyni zauważa:

W przedszkolu mile mnie zaskoczyła postawa wobec dzieci – nie wolno tu na nie krzyżeć. Dziecko jest osobą. (...) Dzieci z przyjemnością chodzą do przedszkola. Na zebraniu nigdy Państwu nie powiedzą otwarcie, że Pana/i dziecko zachowuje się źle, ponieważ tak nie wolno, tak nieetycznie. Jedynie na osobności, przy pomocy odpowiednich słów wyjaśnią Pani/u, jak pomóc dziecku, żeby nie zachowywało się źle (Pesenko Alesâ [b], 28.02.2019).

Wątek kontrolowania emocji w kontekście społeczeństwa polskiego jest bardzo ważny. Pojawia się wielokrotnie, zarówno w obserwacjach dotyczących stosunku rodziców, wychowawców, nauczycieli do dzieci, jak również w odniesieniu do kultury pracy, w relacjach pomiędzy przełożonymi a pracownikami. Podkreślano istotne różnice w porównaniu z charakterem relacji panujących na Białorusi, gdzie często akceptuje się podwyższony głos. Tak o tym mówi Weronika, mieszkająca we Wrocławiu:

organizacja pracy pozytywnie mnie zaszokowała. Za każde podniesienie głosu pracownika zwalniają, tłumacząc to tym, że jeśli nie możesz kontrolować swoich emocji, jesteś potencjalnie niebezpieczny dla zespołu. Było to dla mnie niezwykle, ponieważ na Białorusi pod koniec każdego miesiąca obserwowałem ten sam scenariusz: wszyscy tupali nogami, trzaskali drzwiami, płakali, pili walerianę i odchodzili (Lady.tut.by [b], 10.01.2018).

Według Białorusinek, w Polsce mężczyzna częściej pomaga w domu, w wychowaniu dzieci. Jelena opowiada o tym następująco:

Mówiąc obiektywnie, mężczyźni wykonują tu prace w domu tak samo jak kobiety. Nie jest istotne czy mężczyzna pracuje zarobkowo czy nie, on również powinien wstawać w nocy do dziecka, pomagać żonie (Pesenko Alesâ [b], 28.02.2019).

O moralności świadczy nie tylko jakość relacji międzyludzkich, ale także stosunek ludzi do zwierząt. Olga zwraca uwagę na to, że warszawiacy są miłośnikami zwierząt domowych (New Grodno. *Čto udivilo*, 26.05.2019). Opowiada, że na ulicach Warsza-

wy nie spotkała bezdomnych psów i kotów. „Mieszkańcy Warszawy z przyjemnością zabierają koty i psy ze schronisk. Wielu ma dwa lub trzy psy, z którymi chodzą na spacer” (New Grodno. *Čto udivilo*, 26.05.2019).

Wymiar skuteczności

Wyodrębniony wymiar postrzegania Polaków rozumiany tu jest szeroko. Z jednej strony zaliczono wypowiedzi dotyczące wyglądu, stylu życia. Z drugiej strony zwrócono uwagę na inne aspekty, który mówią o sposobach realizacji celów życiowych (pracowitość, sposób organizacji czasu pracy oraz czasu wolnego).

Na ogół Białorusinki podkreślają zadbane wygląd Polek i Polaków. Weronika z Wrocławia opisuje kobiety z młodszego pokolenia jako mniej zadbane niż starsze panie (wygrywają jej zdaniem nawet mężczyźni) (Lady.tut.by [b], 10.01.2018). Zachwycają ją starsze panie oraz pary starszych osób. Również Irina z Warszawy zwraca uwagę na zadbane wygląd Polek i Polaków, na to, że potrafią gustownie się ubierać (Kakšinskaâ, 22.06.2013). Imponują swoim wyglądem starsze panie, ubrane odświętnie, pięknie uczesane, w ażurowych rękawiczkach oraz w butach na obcasach. Warszawa posiada mnóstwo sklepów z modnymi ubraniami oraz butami, które według Iriny są tańsze i lepszej jakości niż na Białorusi (Kakšinskaâ, 22.06.2013). Podobne obserwacje dotyczące zadbanego wyglądu Polek czyni Olga:

„Nawet na pierwszy rzut oka widać, że staruszka ma powyżej siedemdziesiątki, a ona jest elegancko ubrana, umiejętnie umalowana, z manikiurem oraz fryzurą. Niestety, na Białorusi rzadko można spotkać takie babuszki” (New Grodno. *Čto udivilo*, 26.05.2019).

Zadbane wygląd uzupełniany jest spostrzeżeniem o zdrowym stylu życia oraz swoistymi sposobami spędzania czasu wolnego. Lidia, przebywająca w Polsce od dwóch lat stwierdza: „Na ogół w Polsce większość ludzi dba o zdrowy styl życia oraz uprawia sport. W samej siłowni można spotkać osoby w różnym wieku” (Belnovosti.by. *Zarplata*, 04.12.2019). Trzydziestoletnią Olę zaskoczyły w Warszawie darmowe wycieczki organizowane przez lokalnych przewodników, spora liczba parków, w których mieszkańcy spędzają czas wolny, karmią wiewiórki, biegają, jeżdżą na rowerze (New Grodno. *Čto udivilo*, 26.05.2019).

Białorusinki zauważają pracowitość Polaków, ich przedsiębiorczość oraz inne umiejętności. Oto spostrzeżenia studentki Jany:

Polacy są bardziej pracowici i potrafią organizować swój dzień. Wielu z nich dąży do organizowania własnej działalności. Oni są bardziej komunikatywni, otwarci na znajomości. Tak myślę dlatego, że mają więcej możliwości, oni i odpoczywają inaczej, bardziej kulturalnie. Wielu chodzi na wystawy, do kina, do teatru, chociaż bilety u nich kosztują więcej niż w Mińsku (Popkova, 31.07.2015).

Ukazane w internetowych wypowiedziach imigrantek przedstawienia budują obraz Polaków jako osób pracowitych, zorganizowanych, umiejących dobrze odpoczywać.

Diskusja wyników oraz konkluzje

Białorusinki w analizowanych wypowiedziach opublikowanych w Internecie w latach 2013–2019 dostrzegają w Polsce wiele pozytywnych aspektów. Pierwszy wymiar wskazuje na wyższy poziom życia (wyższe zarobki oraz komfort życia), drugi koncentruje się na relacjach międzyludzkich (w pracy, w rodzinie, postrzeżenie ról kobiet oraz mężczyzn). Polacy wydają się być bardziej wyćwiczeni w sztuce panowania nad emocjami w sferze pracy, wychowania i edukacji. Podziwia się bardziej egalitarny podział ról w rodzinie, rolę mężczyzny (jego zaangażowanie w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych). W charakterze Polaków imigrantki dostrzegają z jednej strony przywiązanie do tradycji, poczucie humoru, uprzejmość, indywidualizm oraz większą podmiotowość, a z drugiej strony zwracają uwagę na takie cechy jak narzekania, skrytość, kombinatorstwo, politykowanie, pamiętliwość. Za ambiwalentną uznano oszczędność Polaków. Białorusinki wskazują na odmienny styl życia Polaków: bardziej aktywny w sensie fizycznym oraz obywatelskim. Polacy uprawiają sporty, uczestniczą w życiu społecznym oraz częściej podróżują. W porównaniu z badaniami realizowanymi przez Jurka (2014, 2016) daje się zauważyć brakujący wymiar historyczny oraz polityczny. Uwaga imigrantek w relacjach internetowych fokusuje się na życiu codziennym.

Dlaczego Białorusinki postrzegają Polskę w taki sposób? Odpowiedzi warto szukać w historii, kulturze, odmiennej sytuacji gospodarczej oraz politycznej w obu krajach w analizowanym okresie czasu. Polska jest krajem o udanej transformacji systemowej, z wyraźnie zaznaczonymi procesami indywidualizacji, demokratyzacji oraz liberalizacji, z odrębnym poczuciem tożsamości narodowej Polaków. Z kolei Białoruś pozostaje pod wpływem Rosji, zarówno historycznie jak i współcześnie (gospodarczo, geopolitycznie). Białorusini swobodnie posługują się językiem rosyjskim w sytuacji oficjalnej dwujęzyczności. Niezależnie od używanego języka odczuwają własną tożsamość narodową jako odrębną od rosyjskiej. Na pozytywny wizerunek Polski wpłynął również charakter analizowanych materiałów o charakterze reprezentacyjnym.

Jak wyglądają obrazy Polski w świetle reakcji czytelników, pozostawionych w komentarzach pod poszczególnymi artykułami? Dostrzega się tu kilka perspektyw. Przede wszystkim interesująca jest reakcja Białorusinów z doświadczeniem migracyjnym w Polsce. Jest to nieliczna grupa komentarzy, w której potwierdza się, koryguje lub też neguje przedstawiony obraz Polski (np. był komentarz, że artykuł młodej Białorusinki czytało się jak utopię). Dominująca grupa komentarzy wyraża opinie mieszkańców Białorusi bez doświadczeń migracyjnych. W jej obrębie ścierają się poglądy zwolenników oraz przeciwników możliwości dobrego życia na emigracji, w Polsce oraz w kraju, na Białorusi. W krytycznych komentarzach pojawiały się opinie, że Polacy również emigrują na Zachód w poszukiwaniu lepszych zarobków oraz warunków

życia w innych krajach, jak również to, że nie wszyscy Polacy zadowoleni są z funkcjonowania instytucji w ich kraju. Wskazywano również na Kartę Polaka jako dokument ułatwiający proces migracyjny, zauważano, że sytuacja pozostałych osób może być o wiele trudniejsza w kontekście migracji do Polski.

W pozytywnym wizerunku Polski i Polaków w oczach imigrantek z Białorusi znaczenie ma fakt ich wyższego statusu społecznego. Przeglądając zasoby internetowe w poszukiwaniu relacji przedstawiających Polskę i Polaków, znaleziono bardzo krótkie białoruskie relacje dotyczące pracy fizycznej. Podkreślano w nich fakt, że w Polsce pracuje się bardzo ciężko przez wiele godzin, ale zarobki są wyższe (Zielenko, 2019). Zwracano uwagę na potencjalnie nieuczciwych pracodawców w Polsce, z którymi nie miało się osobistego kontaktu. Perspektywa osób pracujących w Polsce fizycznie mogłaby ukazać jeszcze inne oblicze Polski oraz Polaków. Również specyficzne może być spojrzenie mężczyzn imigrantów z Białorusi. Ciekawych danych mogłoby przynieść większe zróżnicowanie wiekowe imigrantek.

Po zakończeniu projektu badawczego w cyklu wywiadów z białoruskimi migrantami na portalu informacyjnym TUT.BY pojawiły się nowe konteksty odniesienia. Dotyczą one sytuacji pandemii, a następnie kryzysu politycznego na Białorusi oraz relacji migrantów politycznych, poszukujących schronienia w różnych krajach, w tym na terytorium Polski. W latach 2000–2001 pojawiły się dziennikarskie wywiady z nowymi migrantami z Białorusi również w polskich mediach. Zmiany społeczne, ekonomiczne, polityczne w obu krajach motywują do dalszych badań w zakresie wzajemnej percepcji Polaków oraz Białorusinów, także oczami imigrantów.

Tabela 1. Charakterystyka imigrantek

Imię, tytuł wywiadu dziennikarskiego lub innej relacji internetowej	Wiek	Miejsce zamieszkania	Status społeczny	Posiadanie dzieci	Liczba lat imigracji
Marta, (Tišenko)	Brak	Kraków	Marketing, zarządzanie międzynarodowe, praca w korporacji	Brak	9
Jelena (Pesenko Alesâ [a]; Pesenko Alesâ [b]).	Brak	Gdynia	Przekwalifikowała się w Polsce. Własna działalność, praca w sferze tłumaczeń oraz korepetycji z języka rosyjskiego	1 dziecko, Przyjechała do Polski z mężem oraz dzieckiem	Więcej niż 5 lat
Weronika, „(Lady.tut.by [b]; Lady.tut.by [a])	32	Wrocław	Praca w korporacji	Przyjechała do Polski z dwójką dzieci	0,5

Irina, (Kakšinskaâ)	Brak	Warszawa	Praca w międzynarodowej korporacji. Pierwotnie wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych, a następnie z mężem Polakiem do Polski	1 dziecko	7
Olga, (Gurštin)	30	Kraków, wcześniej Kielce	Filolog polski, trener samoobrony dla kobiet, powrotna emigrantka	Brak informacji	13
Luba, (Blog Panaječaŭšyja)	29	Łódź	Delegowana w pracy z Mińska do Polski na własne życzenie	Brak informacji	4
Olga, (Grodno24. com. <i>Kak ustroit'sâ</i>)	30	Warszawa	Praca w firmie turystycznej	Brak informacji	0,5
Anna, (Petrova)	Brak	Poznań	Praca w firmie. Osoba po studiach białoruskich oraz polskich	Brak informacji	1,5
Lidia, (Belnovosti.by. «Zarplata»)	20	Białystok	Praca w firmie, osoba ze stażem pracy na Białorusi	Brak	2
Ksenia, (015.by. <i>Istoriâ</i>)	22	Warszawa	Praca w firmie, osoba po studiach białoruskich oraz stażem pracy wolontariuszki za granicą	Brak	2
Jana, (Popkova)	21	Wrocław, wcześniej Lublin	Studentka Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Wrocławskiego. Praca dorywcza w kawiarni.	Brak	4
Alesia, (Karpickaâ)	Osoba młoda	Brak informacji	Praca jako freelancer	Brak informacji	Więcej niż rok

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów dziennikarskich oraz relacji internetowych.

* Wiek niektórych rozmówczyń w dziennikarskich wywiadach podano szacunkowo ze względu na brak dokładnych informacji w publikacjach.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Andrejuk, Katarzyna; Winiarska, Aleksandra. (2020). Socjologia migracji przed pandemią i w czasach pandemii – „nowa generacja” teorii migracji i adaptacji w kontekście współczesnych wyzwań badawczych. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(178), s. 7–16.
- Appadurai, Arjun. (2005). *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Tł. Zbigniew Pucek. Kraków: Universitas.
- Boksański, Zbigniew. (1994). Stereotypy a potoczne wyobrażenia narodów i grup etnicznych. *Kultura i Społeczeństwo*, 2(38), s. 53–67.
- Dolińska, Anna. (2014). Praktykowanie białoruskości w strategiach rodzicielskich migrantów. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2, s. 203–218.
- Główny Urząd Statystyczny. (2020). *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. Migracje zagraniczne ludności w latach 2000–2019*. Warszawa: GUS.
- Golemo, Karolina. (2010). *Obraz Polski i Polaków we Włoszech. Poglądy, oceny, opinie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra. (2007). *Konstruowanie „innego”. Wizerunki imigrantów w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Idzior, Anna. (2014). Obrazy Białorusi i Białorusinów w świetle procesów globalizacyjnych. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 23, s. 133–144.
- Jurek, Krzysztof. (2014). Świadomość polskiego dziedzictwa kulturowego wśród imigrantów z Białorusi i Ukrainy. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 9, s. 62–79.
- Jurek, Krzysztof. (2016). *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy. Wchodzenie w polskie społeczeństwo*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kanasz, Tatiana. (2020). Postrzeganie Polaków oraz dobrostan imigrantek w opiniach kobiet z dawnych krajów radzieckich: wybrane aspekty. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4 (178), s. 187–207, DOI 10.4467/25444972SMPP.20.044.12781.
- Molęda-Zdziech, Małgorzata. (2012). Mediatyzacja jako ujęcie teoretyczne do opisu rzeczywistości społecznej. W: Maciej Gdula, Aleksandra Grzymała-Kazłowska, Renata Włoch (red.), *Nowe rzeczywistości społeczne, nowe teorie socjologiczne. Dyskusje i interpretacje* (s. 48–64). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nalewajko, Małgorzata. (2012). *Nieznani a bliscy. Historyczne i społeczne uwarunkowania recepcji polskiej imigracji przełomu XX i XXI wieku w Hiszpanii*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Pawlak, Mikołaj; Lashchuk, Iuliia. (2020). *Dostęp do rynku pracy, ale nie do państwa. Sytuacja pracowników migrujących w Polsce*. Budapeszt: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Radzik, Ryszard. (1994). Pałaki – belarusy: uzaemnyâ stêrêatypy ũ XIX–XX st. (da 1939 g.). *Belaruskі Gіstaryчны Aglâd*, 4/1–2. [Палякі – беларусы: узаемныя стэрэатыпы ў XIX–XX ст. (да 1939 г.). *Беларускі Гістарычны Агляд*, 4/1–2].
- Radzik, Ryszard. (2012). *Białorusini. Między Wschodem a Zachodem*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Radzik, Ryszard. (2019). Historical evolution of the categories familiar/other/stranger/enemy in the Belarusian perception of Poles over the last two hundred years. *Studia Białorusistyczne*, 13, s. 129–146.

- Rapley, Tim. (2010). *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*. tł. Anna Gąsior-Niemiec. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Volyneć, T. (2009). *Ėtnostereotypy i ih otryaženie v âzykovom soznanii belorusov. Russkij âzyk : sistema i funkcionirovanie (k 70-letiu filologičeskogo fakul'teta): sb. materialov IV Meždunar. nauč. konf., g. Minsk, 5–6 maâ 2009 g.: v 2 č. / Belarus. gos. un-t; redkol.: I. S. Rovdo (otv. red.) i dr. (s. 16–24)*, Minsk: RIWSZ. [Вольнец, Т. (2009). *Этностереотипы и их отражение в языковом сознании белорусов. Русский язык: система и функционирование (к 70-летию филологического факультета): сб. материалов IV Международ. науч. конф., г. Минск, 5–6 мая 2009 г.: в 2 ч., Белорус. гос. ун-т; редкол.: И. С. Ровдо (отв. ред.) и др. (с. 16–24)*. Минск: RIWSZ].
- Wagner, Bogdan (red.). (2011). *Polska w oczach Białorusinów. Pol'sča vačyma belarusai*, tł. Eugeniusz Cichanowicz et al. Lublin: Szkoła Podstawowa nr 21 im. Królowej Jadwigi.
- Żurek, Jacek. (2011). *Brat starszy i brat młodszy, czyli w laboratorium Europy*. W: Wagner Bogdan (red.). *Polska w oczach Białorusinów. Pol'sča vačyma belarusai* (s. 17–19), tł. Eugeniusz Cichanowicz et al.. Lublin: Szkoła Podstawowa nr 21 im. Królowej Jadwigi.

Internet sources / Źródła internetowe

- TUT.BY ustanovil novyj rekord po prosmotram v mae. [TUT.BY установил новый рекорд по просмотрам в мае]. Pobrano z: <https://tutby.com/news/5352.html> (dostęp: 07.06.2019).
- Zelenko Elena. *Tri istorii o rabote belorusov v Litve i Pol'she*. [Зеленко Елена. *Три истории о работе белорусов в Литве и Польше*]. Pobrano z: https://onlinebrest.by/novosti/tri-istorii-o-rabote-belorysov-v-litve-i-polshe_14583.html (dostęp: 17.04.2019).

Wywiady z cyklu „Nasi zagranicą” na www.tut.by:

- Kakšinskaja Ol'ga. *Polaki obladaut zamečatel'nym čuvstvom ūmora i obožaüt vysmeivat' svoih politikov*. [Какшинская Ольга. *Поляки обладают замечательным чувством юмора и обожают высмеивать своих политиков*]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/354129.html> (dostęp: 22.06.2013).
- Lady.tut.by [a]. *Kupit' kvartiru zdes' deševle, čem snimat'*. [Купить квартиру здесь дешевле, чем снимать]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/576403.html> (dostęp: 11.01.2018).
- Lady.tut.by [b]. *Vnešne pol'ki očen' proigryvaüt našim devuškam*. [Внешне польки очень проигрывают нашим девушкам]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/576241.html> (dostęp: 10.01.2018).
- Pesenko Alesâ [a]. *Talončik k terapevtu ždala mesâc. Rasskaz beloruski o perezde v Pol'shu*. [Песенко Алесь, *Талончик к терапевту ждала месяц. Рассказ белоруски о переезде в Польшу*]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/628107.html> (dostęp: 01.03.2019).
- Pesenko Alesâ [b]. *V detskom sadike zaprešeno orat' na detej* [Песенко Алесь, *В детском садике запрещено орать на детей*]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/627889.html> (dostęp: 28.02.2019).
- Tišenko Aleksandr. *Zdes' uslovîâ truda diktuet robotnik* [Тищенко Александр. *Здесь условия труда диктует работник*]. Pobrano z: <https://lady.tut.by/news/our-overseas/535256.html> (dostęp: 15.03.2017).

Pozostałe wywiady oraz relacje internetowe białoruskich imigrantek:

015.by. *Istoriâ pereezda beloruski v Pol'su*: „Roditeli vyrastili menâ s ideej „valit’”, no ponâtiâ ne imeli, kak èto sdelat’”. [История переезда белоруски в Польшу: „Родители вырастили меня с идеей «валить», но понятия не имели, как это сделать”]. Na podstawie informacji z blogu Panajechaŭšyja na Facebooku. Pobrano z: <https://www.015.by/news/2277934/istoria-pereezda-beloruski-v-polsu-roditeli-vyrastili-mena-s-ideej-valit-no-ponatia-ne-imeli-kak-eto-sdelat> (dostęp: 29.04.2019).

Belnovosti.by. «Zarplata zdes' dejstvitel'no rastet». *Žizn' v Pol'she glazami beloruski*. [«Зарплата здесь действительно растёт». Жизнь в Польше глазами белоруски]. Pobrano z: <https://www.belnovosti.by/obshchestvo/zarplata-zdes-deystvitelno-rastet-zhizn-v-polshe-glazami-beloruski> (dostęp: 04.12.2019).

Blog Panajechaŭšyja. Pobrano z: <https://www.facebook.com/panajechausyja/posts> (dostęp 17.190. 2018).

Grodno24.com. *Kak ustroit'sâ na rabotu v Pol'she. Ličnyj opyt beloruski*. [Как устроиться на работу в Польше. Личный опыт белоруски], Na podstawie vkurier.by. Pobrano z: <https://grodno24.com/belarus/kak-ustroitsya-na-rabotu-v-polshe-lichnyj-opyt-beloruski.html> (dostęp: 29.04.2019).

Gurštin Adariâ. *Belarus' on/off. «Â vernulas' v Belarus', čtoby naučit' ženšin zašišat'sâ»*. [Гурштин Адария. Беларусь on/off. «Я вернулась в Беларусь, чтобы научить женщин защищаться»]. Pobrano z: <https://naviny.by/article/20170409/1491727300-belarus-onoff-ya-vernulas-v-belarus-čtoby-nauchit-zhenshchin> (dostęp: 08.12.2019).

Karpickaâ Katerina. *Beloruski govorât, gde lučše žit': v SŠA, Kanade, Pol'she ili Rossii*. [Карпицкая Катерина. Белоруски говорят, где лучше жить: в США, Канаде, Польше или России]. Pobrano z: <https://nina.nn.by/?c=ar&i=196933&lang=ru> (dostęp: 18.09.2017).

New Grodno. *Čto udivilo belorusku v Pol'she? 7 interesnyh nablûdenij*. [Что удивило белоруску в Польше? 7 интересных наблюдений]. Pobrano z: <https://newgrodno.by/novosti-belarusi/čto-udivilo-belorusku-v-polshe-7-interesnyh-nablyudenij/> (dostęp: 26.05.2019).

Petrova Alisa. *Kurica ne ptica. Žizn' beloruski v Pol'she*. [Петрова Алиса. Курица не птица. Жизнь белоруски в Польше]. Pobrano z: <https://kyky.org/places/kuritsa-ne-ptitsa-zhizn-beloruski-v-polshe> (dostęp: 22.03.2016).

Popkova Karina. *Privet iz Pol'si. Beloruska rasskazala o žizni vo Vroclave i o cenah na nedvižimost', kotorye malo čet otličaŭtsâ ot minskih*. [Попкова Карина. Привет из Польши. Белоруска рассказала о жизни во Вроцлаве и о ценах на недвижимость, которые мало чем отличаются от минских]. Pobrano z: <https://realt.by/news/article/15569/> (dostęp: 31.07.2015).

SUBMITTED: 06.01.2020

ACCEPTED: 20.04.2021

PUBLISHED ONLINE: 12.12.2021

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Tatiana Kanasz – Polska, Warszawa, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Filozofii i Socjologii; dr, adiunkt; spec: socjologia; zainteresowania naukowe: Europa Środkowo-Wschodnia, socjologia migracji, socjologia emocji, socjologia problemów społecznych, uwarunkowania szczęścia i dobrostanu, analiza dyskursu medialnego.

Adres: Instytut Filozofii i Socjologii, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, ul. Szczęśliwicka 40,02-353 Warszawa, Polska

Wybrane publikacje:

1. Kanasz, Tatiana. (2021). Emocje w kontekście podróży literackich Andrzeja Stasiuka na Wschód: smutek, strach, nostalgia. *Zoon Politikon*, 12, s. 1–28, DOI: 10.4467/2543408XZ OP.21.001.13444, <https://www.ejournals.eu/Zoon-Politikon/2021/12-2021/art/18808/>
2. Kanasz, Tatiana. (2020). Postrzeżenie Polaków oraz dobrostan imigrantek w opiniach kobiet z dawnych krajów radzieckich: wybrane aspekty. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(178), s. 187–207, DOI 10.4467/25444972SMPP.20.044.12781.
3. Kanasz, Tatiana. (2019). Sieci wsparcia kobiet – imigrantek w Polsce: roczna obserwacja mediów społecznościowych. W: Ewa Grudziwska, Marta Mikołajczyk, Jolanta Zozula (red.). *Pomoc społeczna i praca socjalna w dobie dynamicznych przemian społecznych* (s. 265–276), Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
4. Kanasz, Tatiana. (2017). Problematyka emocji w zachowaniach prospołecznych w świetle wybranych teorii społecznych i badań empirycznych, *Folia Sociologica*, 62, s. 111–126, DOI: 10.18778/0208-600X.62.01.
5. Kanasz, Tatiana. (2015). *Uwarunkowania szczęścia. Socjologiczna analiza wyobrażeń młodzieży akademickiej o szczęściu i udanym życiu*, Warszawa: Wydawnictwo APS (http://otwzrkisiazke.pl/ksiazka/uwarunkowania_szczescia/).